

РОЗДІЛ IV

Регіональна економіка та економіка природокористування

УДК 332.72

Шворак Анатолій,
доктор економічних наук, завідувач кафедри обліку і аудиту,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;
м. Луцьк; e-mail: ams95@ukr.net
<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2018-03-66-72>

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано запобіжні заходи при впровадженні ринку земель у країнах Європи й Аргентині та наявний стан земельних відносин в Україні. Обґрунтовано засади державного регулювання ринкових земельних відносин як форми обмеження державою свободи підприємництва з метою досягнення суспільно значущих цілей. У статті подано пропозиції, які порібно врахувати до відкриття ринку земель і відобразити в законі «Про обіг земель сільськогосподарського призначення». Зазначені вище заходи сприятимуть успішному розвитку агросектору на основі національного малого й середнього бізнесу, що ґрунтується на органічному землеробстві й дасть змогу відродити українське сільське господарство, створити відповідні соціальні умови проживання в сільській місцевості, зробити країну багатію.

Ключові слова: економіка, сільське господарство, інвестиції, земля, ринок земель, консолідація земель, агрохолдинг, оренда.

Шворак Анатолій,
доктор экономических наук, Восточноевропейский национальный университет
имени Леси Украинки, кафедра учета и аудита;
г. Луцк; e-mail: ams95@ukr.net

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ЗЕМЕЛЬ В УКРАИНЕ

В статье анализируются меры при внедрении рынка земель в странах Европы и в Аргентине и существующее положение земельных отношений в Украине. Обоснованы принципы государственного регулирования рыночных земельных отношений как формы ограничения государством свободы предпринимательства с целью достижения общественно значимых целей. В статье представлены предложения, которые необходимо учесть до открытия рынка земель и отразить в законе «Об обороте земель сельскохозяйственного назначения». Перечисленные меры, способствующие успешному развитию агросектора на основе национального малого и среднего бизнеса, основанные на органическом земледелии, позволят возродить украинское сельское хозяйство, создать соответствующие социальные условия проживания в сельской местности, сделать страну богатой.

Ключевые слова: экономика, сельское хозяйство, инвестиции, земля, рынок земель, консолидация земель, агрохолдинг, аренда.

Shvorak Anatolii,
Doctor of Economics, East European National University Named After Lesya Ukrainka,
Accounting and Audit Department;
Lutsk; e-mail: ams95@ukr.net

PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION AND REGULATION OF LAND MARKET IN UKRAINE

The article analyses preventive measures during proceedings of land market in the countries of Europe, Argentine and the existing state of land relations in Ukraine. The problem of land market regulation belongs to the most important

spheres of state economic policy. Ukraine is close to cancel the moratorium on lands of agricultural usage, that is why it is not surprisingly that big agrarian companies increase intensively their land assets.

The foundations of state regulation of market land relations as the form of limitation by the state the freedom of entrepreneurship aiming at achievement of socially meaningful goals are justified. So this process demands the detailed research and analysis with the purpose of working out recommendations as to efficiency boom of agrobusiness and prevention of negative phenomena and tendencies.

The author proposes the necessity of urgent steps before the opening of land market and to reflect preventive measures in the law «On selling lands of agricultural purpose»:

– citizens of Ukraine can buy lands of agricultural purpose and who will personally conduct economic activity, live on lands location, have adequate qualification or experience of conducting agricultural production and use land according to purpose destination and not to sublease it;

– the first priority of buying lands have co-owners, tenants, owners of neighboring plots, citizens residing in given location and have adequate education, or working experience in agriculture, local authorities or executive bodies;

– maximum land ownership and land use must be determined by the law «On selling lands of agricultural purpose» depending on nature and climate zones where lands of agricultural purpose are located;

– these legal positions do not concern lands which are provided for conducting personal agricultural farming, gardening.

These measures will promote successful development of agricultural sector on the basis of national small and medium business based on organic agriculture and will allow to revive Ukrainian agriculture, to create proper social conditions of living in rural area and to make Ukraine a rich country.

Key words: economy, agriculture, investments, land, land market, consolidation of lands, agroholding, rent.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку української економіки, її розбудова потребують прийняття нових управлінських рішень у сфері використання та охорони земель. Значна роль у цьому процесі належить формуванню ефективної еколого-економічної збалансованої моделі використання земельних ресурсів, яка може бути сформована на основі цілеспрямованої політики консолідації земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукову проблематику регулювання ринкових земельних відносин в Україні розглядають у своїх працях учені С. Н. Волков [1], В. А. Голян [10], Й. М. Дорош [7], О. М. Загурський [2], Ю. О. Лупенко [7], А. Г. Мартин [6], А. М. Мірошніченко [7], Л. Я. Новаковський [7], М. М. Федоров [9], М. А. Фесик [10] та ін.

Невирішені питання, що є частиною загальної проблеми. Роль землі в економіці не завжди очевидна. Без захищених прав на землю не може бути сталого розвитку економіки, оскільки серед інвесторів знайдеться небагато бажаючих робити довгострокові інвестиції.

Постановка завдання. Дослідження особливостей сталого розвитку економіки на основі зарубіжного досвіду проведення аграрних реформ, їх глибокий аналіз необхідні для того, щоб у ході реформування імплементувати в розробку механізмів регулювання ринкових земельних відносин і створення необхідних умов для успішного розвитку суспільного виробництва в інтересах громадян та суспільства в цілому. Тому цей процес потребує детального дослідження й аналізу з метою відпрацювання рекомендацій щодо підвищення ефективності агробізнесу та запобігання виникненню негативних явищ і тенденцій.

Виклад основного матеріалу. Запроваджуючи ринок землі, Україна має обирати між великотоварним сільським господарством (Аргентина) або «соціальним» селом (Польща, Франція, Німеччина, Данія, Словаччина, Румунія, Угорщина). У кожній із цих країн приватна власність та ринок землі сформовані з певною метою: або щоб забезпечити високий рівень сільськогосподарського виробництва, або щоб розробити механізм соціального захисту населення, котре проживає в сільській місцевості. На жаль, ці дві мети дуже складно поєднати. Розглянемо це на прикладі вищезгаданих країн [1, 4].

Аргентина – індустріально-аграрна держава, яка має добре розвинене сільське господарство. Землі сільськогосподарського призначення становлять трохи більше ніж половина земельного фонду країни (54,5 %), із них 26,6 % (або 14,5 % загального земельного фонду) займає рілля. У сільській місцевості проживає незначна частина населення – усього 8,4 %. Характерна риса сільського господарства держави – висока продуктивність праці. Так, у сільському господарстві зайнято всього 0,5 % робочої сили, на нього припадає 8,3 % ВВП.

До 2011 р. в Аргентині не було законів, які б регулювали право власності іноземців. Серед факторів, що були привабливі для інвесторів, можна назвати багаті й родючі природні ресурси, низьку ціну та поблажливе законодавство, що привело до великої концентрації земель і приходу великих міжнародних інвесторів.

Згідно із законом № 26.737 «Режим національної безпеки щодо власності, вступу у володіння та використання земель сільськогосподарського призначення» від 27 грудня 2011 р., іноземні фізичні та юридичні особи не мають права купувати ділянку більше ніж 1000 га. Також не допускається купівля земель у межах «зони національної безпеки», установлені Постановою № 15.385/44. Норми не діють лише стосовно тих іноземців, які:

- проживають у країні протягом більше ніж 10 років;
- мають дітей, народжених в Аргентині, та мешкають у державі понад п'ять років;
- проживають у шлюбі з громадянином Аргентини більше ніж п'ять років.

Для покупців, які є громадянами Аргентини, обмежень не встановлено. Мінімальна площа ділянки сільськогосподарського призначення встановлюється окремими областями. Для громадян Аргентини ліміту на придбання ділянки не встановлено. Спеціального податку на продаж землі не існує, однак при передачі у власність будь-якої нерухомості сплачуються гербовий збір (до 3 %, встановлюється окремими областями) і податок на передачу майна (1,5 %). Наразі для Аргентини актуальне питання щодо збільшення кількості фермерських господарств, що активно просувається Міністерством сільського господарства.

Для порівняння розглянемо функціонування вільного ринку земель у країнах Європейського Союзу та законодавчі обмеження, які там існують.

Польща. 30 квітня 2016 р. набув чинності закон щодо обігу землі, що вводить певні обмеження на продаж сільськогосподарських земель, згідно з яким сільськогосподарські землі можуть купити лише держава (Польське агентство сільськогосподарської нерухомості – ANR), релігійні об'єднання й фермери, які мають до 300 гектарів сільськогосподарських угідь. Бажаючий придбати землю повинен володіти не лише сільськогосподарськими навичками, але й проживати в місцевості, у якій бажає придбати землю. Крім того, не менше 10-ти років покупець зобов'язується вести на цій землі господарську діяльність, і без дозволу суду не може цю землю ні продавати, ні здавати в оренду. Такі правові положення не стосуються земельних ділянок сільськогосподарських угідь площею до 0,3 га.

Франція. Усі операції на ринку землі сільськогосподарського призначення контролюють державні місцеві компанії, що входять у спілку Sociétés d'Aménagement Foncier et d'Établissement Rural (SAFER) і слідкують за тим, щоб не допустити різкого скорочення числа сімейних господарств. Спілка SAFER користується правом першості на купівлю землі, а, крім цього, це має не допустити підписання угоди на продаж, якщо вважатиме, що вона має спекулятивний характер, торги відбуваються за зниженою ціною або операція може спричинити розпад домашнього господарства чи стати на перешкоді діяльності фермерам-початківцям у конкретній місцевості. Діє право першості на купівлю для власників сусідніх земель та зобов'язання щодо особистого користування придбаною землею протягом 15 років із забороною оренди. Країна настільки захищає свою землю перед іноземним покупцем, що на практиці її може придбати лише корінний французький фермер.

Німеччина. Правовими нормами стосовно обігу земель у Німеччині займається спілка «Bodenverwertungs – und – verwaltungs GmbH (BVVG)», яку координує Федеральне міністерство фінансів. Органи влади можуть не погодитися на продаж землі, якщо угода має спекулятивний характер, торги відбуваються за зниженою ціною, новий власник не має наміру використовувати угіддя із сільськогосподарською метою або внаслідок якої може відбутися надмірна концентрація землі в руках одного власника. Покупець зобов'язаний подати план розвитку господарства.

Данія. У 2015 р. прийнято законодавчі норми, що значно спрощують купівлю землі в цій країні. Основною вимогою є проживання на придбаній землі. Скасовано норми щодо площі господарства та вимогу набуття сільськогосподарської кваліфікації.

Словаччина. Із 2014 р. діють нові закони щодо обігу землі, відповідно до яких власником землі сільськогосподарського призначення може бути фізична особа, яка вела свій бізнес у сфері сільського господарства або працювала там щонайменше три роки. Юридичні особи повинні мати трирічний стаж ведення бізнесу в сільському господарстві. Покупцями угідь можуть бути особи, які живуть на постійній основі в країні щонайменше 10 років, або юридичні особи, котрі зареєстрували

свій бізнес принаймні 10 років тому. Першочерговим правом при купівлі землі користуються особи, які проживають саме в тій громаді, де вони хочуть придбати землю. Ці правові положення не застосовуються при даруванні, передачі землі близьким родичам. Не стосується це теж земель у міській зоні та сільськогосподарських ділянок поза межами міської зони площею до 0,2 га.

Румунія. У 2014 р. вступив у силу закон, який дозволяє продавати землі сільськогосподарського призначення для громадян країн Європейського Союзу, а також Ісландії, Ліхтенштейну й Норвегії. Переважним правом при купівлі землі користуються співвласники, орендарі, власники земель, прилеглих до земельної ділянки, що продається; а також Румунське агентство громадської власності. Коли жодна зі сторін, що має переважне право купівлі, не виявляє бажання придбати землю, вибір покупця має право здійснити продавець.

Болгарія. Сільськогосподарські землі можуть придбати й володіти ними лише фізичні та юридичні особи, які легально проживають або зареєстровані в країні щонайменше п'ять років. Право на придбання й володіння землею сільськогосподарського призначення не поширюється на юридичних осіб, у яких частку мають партнери або акціонери, зареєстровані у вільних економічних зонах.

Угорщина. Мають право на придбання землі фізичні особи, церкви, фінансові установи та сама держава. Для того щоб купити землю, треба володіти навичками у сфері сільського господарства або вести бізнес у сільському господарстві щонайменше три роки. Особи, які не виконують цих умов, можуть придбати не більше ніж 1 га сільськогосподарських угідь. Максимальна площа землі, яка може перебувати у власності, становить 300 га. Протягом п'яти років покупець повинен особисто вести сільськогосподарську діяльність та використовувати землю за цільовим призначенням і не передавати її в суборенду.

Поточна ситуація в проведенні аграрної реформи в Україні характеризується формальним завершенням реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств та виходом на завершальний етап приватизації сільськогосподарської землі. Однак головною особливістю цього періоду є те, що ініціатива в розвитку реформи перейшла від держави до агробізнесу. Так, якщо в процесі реформи держава ініціювала реструктуризацію колективних сільськогосподарських підприємств, пропонувала їх організаційно-правові форми, то в пореформений період ця ініціатива перейшла до агробізнесу, проявом чого стало виникнення агрохолдингів [2]. У цілому в сільському господарстві України проходять такі процеси, які характеризують розвиток агрохолдингів:

- капіталізація агровиробництва на основі консолідації сільськогосподарських земель;
- формуються горизонтально й вертикально інтегровані, орієнтовані на експорт структури (іноді за типом земельних латифундій);
- збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства за рахунок ефекту масштабу;
- концентрація капіталу, що не під силу малим і середнім компаніям;
- інтеграція виробництва з наступною переробкою продукції сільського господарства;
- інвестиційна привабливість для іноземних компаній за допомогою розміщення цінних паперів на фондових ринках і залучення кредитів міжнародних фінансових організацій.

В Україні виникнення агрохолдингів пов'язано з недосконалістю й провалами у функціонуванні економіки, відсутністю необхідних інституційних та правових умов для ведення ефективного бізнесу, неадекватною політикою держави, зокрема відсутністю повноцінного ринку сільськогосподарської землі.

Однак основним стимулом виникнення агрохолдингів є прагнення власників капіталу примножити його в довгостроковій перспективі. Динаміка розвитку агрохолдингів та їх середню площу відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість агрохолдингів в Україні

Показник	2007 р.	2012 р.	2017 р.
Кількість холдингів	18	17	14
Загальна площа в користуванні, млн га	1,8	3,73	3,42
Середня площа одного холдингу, тис. га	100	220	244

Примітка. Сформовано авторами за даними [11, 12].

Вплив агрохолдингів на ринок оренди землі є безперечним. Загалом це деякою мірою позитивний вплив, адже агрохолдинги, витісняючи фермерів з ринку оренди сільськогосподарської землі, змушують їх змінювати свою спеціалізацію, переходити від вирощування низькоєфективних зернових і технічних культур до вирощування овочів, фруктів, ягід. Вони також забирають землю в неефективних аграрних підприємств, змушуючи їх виходити з аграрного бізнесу.

Результат цього – підвищення загальної ефективності сільськогосподарського виробництва, адже агрохолдинги, завдяки використанню кращих технологій, на значних земельних площах отримують більше дешевої продукції, тоді як фермери заповнюють ринкову нішу трудомісткої продукції, виробництво якої в сучасних умовах вони забезпечують ефективніше. Посилення конкуренції на ринку оренди сільськогосподарської землі є позитивним чинником і призводить до підвищення рівня орендної плати за землю.

Вартість капіталу, який агрохолдинги інвестують в агробізнес, у довгостроковій перспективі може зростати за рахунок:

- низької вартості робочої сили;
- низької орендної плати за землю;
- низької собівартості сільськогосподарської продукції, що приводить до збільшення прибутків від діяльності за рахунок отримання дешевої сировини через інтеграцію сільського господарства й переробки продукції галузі;
- мінімізації податкових платежів;
- отримання дотацій і субсидій із державного бюджету на розвиток аграрної галузі;
- зростання потреби у світі продукції сільського господарства та харчових продуктів;
- можливості акумуляції значних земельних масивів через їх оренду;
- функціонування ринку сільськогосподарської землі, придбання її у власність із можливістю перепродажу;
- можливості перепродажу бізнесу, вартість якого з урахуванням усіх вищезазначених чинників може значно зрости через декілька років.

Названі основні чинники, що сприяють створенню й розвитку агрохолдингів та інших агропромислових формувань в Україні, не є вичерпними. Їх може бути значно більше залежно від того, яка природа капіталу, що інвестується в агробізнес, із яких джерел він надходить, які проміжні, тактичні та стратегічні цілі ставлять перед собою власники капіталу.

Водночас існування агрохолдингів можна розглядати як головну загрозу для економічної конкуренції в аграрній сфері. Під економічною конкуренцією, зазвичай, розуміємо змагання між суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибрати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначити умови обороту товарів на ринку. Конкуренція – важливий атрибут ринкової економіки, без якого неможливе її нормальне саморегулювання [5].

Процес створення та розвитку агрохолдингів слід також розглядати крізь призму їх впливу на соціальний розвиток сільських територій, майнових прав селян, збереження та підвищення родючості землі, екологічну безпеку, створення нових робочих місць, адже в сільській місцевості мешкає 31 % населення України й виробляє 43 % сільськогосподарської продукції, у тому числі продукції рослинництва – 38,7 %, тваринництва – 54,3 % [9].

Однак консолідація земель сільськогосподарського призначення агрохолдингами за допомогою витіснення з ринку оренди землі певної кількості аграрних підприємств і фермерів створює певну негативну соціально-економічну ситуацію на селі. Її основними негативними елементами є такі:

- припинення існування сільськогосподарських підприємств як юридичних осіб;
- утрата для певної кількості сільських жителів місця роботи;
- ненадходження до місцевих сільських рад податкових та інших платежів від підприємств, що припинили своє існування;
- відсутність фінансування на створення й підтримку сільської інфраструктури, яке здійснювали сільськогосподарські підприємства (дороги, дитячі садки та школи, будинки культури, фельдшерсько-акушерські пункти тощо).

Головна умова ефективної земельної політики полягає в тому, що вона повинна запропонувати практичну й послідовну сукупність правил, інституцій та інструментів, які розглядаються як справедливі, законні та прийнятні для різних зацікавлених суспільних груп [9].

Формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні є одним із найбільш дискусійних і заполітизованих питань політичного життя країни. Завдяки політичним маніпуляціям і недостатній професійній кваліфікації деяких працівників ЗМІ побутує думка, що в Україні земельного ринку немає, що через мораторій практично всі комерційні операції із землею в нашій державі заборонені, але це далеко від істини. З усіх наявних 25 млн земельних ділянок лише менше 7 млн потрапляють під дію мораторію. А інші можуть продаватися і купуватися, уноситися до статутного фонду та служити заставою в банку з урахуванням обмежень, установлених чинним законодавством.

На сьогодні все більш затребуваним стає механізм емфітевзису, тобто користування чужою земельною ділянкою сільськогосподарського призначення для ведення сільськогосподарського виробництва, який відрізняється від довгострокової оренди тим, що, укладаючи договір емфітевзису, вони одночасно отримують усю суму коштів за її передачу в користування. А земельною ділянкою буде досить тривалий час користуватися емфітевт.

У нашій країні на законодавчому рівні здебільшого розв'язано проблему створення ринку засобів виробництва, робочої сили, цінних паперів, фінансових ресурсів, інформації, технологій тощо. Із прийняттям нового Земельного кодексу України закладено правове підґрунтя й для створення ринку землі.

На сьогодні в країні розробляється закон «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», де порібно прописати вже наявні норми та, використавши іноземний досвід, прописати основні положення, які стосуються пріоритетності купівлі земель сільськогосподарського призначення, набуття права купівлі земель, максимального володіння та користування. Більшість із цих питань уже давно врегульовано. Усі дуже бояться, що іноземці гіпотетично зможуть опосередковано купувати землю через механізм придбання корпоративних прав на українські компанії. Але в законодавстві України чітко прописано, що іноземні юридичні особи не можуть придбати сільськогосподарську землю в принципі. Проблема надмірної концентрації розв'язує закон «Про захист економічної конкуренції», який містить критерії економічної оцінки концентрації – якщо одна особа сконцентрувала понад 35 % якогось активу на територіально вираженому ринку, то вона вважається порушником законодавства про захист економічної конкуренції.

Здійснювати регулювання ринку земель економічними (ринковими) методами держава спроможна, виступаючи самостійним «гравцем» на цьому ринку. Тобто країна в цій ситуації за рахунок власних фінансових і земельних ресурсів має брати участь у ринковому обороті земель, впливаючи таким чином на обсяг попиту й пропозицій, а отже, і на ринкове ціноутворення, не обмежуючи при цьому прав та свобод інших суб'єктів ринку [6].

Жоден фермер і навіть найпотужніший їх кооператив в українських реаліях не здатен реалізувати масштабні інфраструктурні проекти. Зате фермер може забезпечити роботою й зарплатою мешканців свого села, створити в кооперації з такими ж односельцями локальний бренд і навіть вийти на експорт із якоюсь унікальною, проте трудозатратною продукцією.

В аграрній реформі потрібно зробити глобальну трансформацію, яка працюватиме для тих 86,9 % сільгоспвиробників, котрі обробляють до 1000 гектарів землі, і давати їм допомогу, підтримку, дешеві кредити, робити в них форвардні закупки через аграрні фонди, стимулювати їх на перехід на більш трудомістку продукцію. Це називається аграрною державною політикою.

Запровадження ринку землі не має бути самоціллю, а повинне підпорядковуватися меті успішного розвитку агросектору на основі національного малого й середнього бізнесу, що ґрунтується на органічному землеробстві й дасть змогу відродити українське сільське господарство, створити відповідні соціальні умови проживання в сільській місцевості, зробити країну багатогою.

Висновки й перспективи подальших розробок. 6,9 млн громадян України отримали згідно з законом земельні частки (паї), не можуть розпоряджатися власною землею, із них 1,6 млн – люди, яким виповнилося 70 років і більше. Відповідь на це питання потрібно знайти, передусім, до відкриття ринку й відобразити в законі «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», де будуть чітко прописані запобіжні заходи:

– купувати землі сільськогосподарського призначення можуть громадяни України, які особисто вестимуть господарську діяльність, проживають за місцезнаходженням земель, мають відповідну кваліфікацію або досвід ведення сільськогосподарського виробництва та використовуватимуть землю за цільовим призначенням і не передаватимуть її в суборенду;

- першочергове право купівлі земель мають співвласники, орендарі, власники сусідніх ділянок, громадяни, які проживають у цій місцевості й мають відповідну освіту або досвід роботи в сільському господарстві, органи місцевого самоврядування чи виконавчої влади;
- максимальне землеволодіння та землекористування повинно бути визначене законом «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» залежно від природно-кліматичних зон, де розміщені землі сільськогосподарського призначення;
- ці правові положення не повинні стосуватися земель, які надаються для ведення особистого селянського господарства, садівництва.

Джерела та література

1. Волков С. Н. Землеустройство за рубежом. URL: www.guz.ru/media/file/rekdoc/9.doc.
2. Загурський О. М. Державне регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2008. № 12. С. 100–06.
3. Земельний кодекс України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
4. Земельні реформи в зарубіжних країнах. URL: <http://refer.org.ua>
5. Лапа В., Лисситса А. та ін. Україна: Агрохолдинги и перспективы рынка земли. *Украинская аграрна конфедерация*. Київ.Украгроконсалт. 2007. 169 с.
6. Мартин А. Г. Регулювання ринку земель в Україні: монографія. Київ: АграрМедіаГруп, 2011. 252 с.
7. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи /за наук. ред. Л. Я. Новаковського. Київ: Аграр. наука, 2015. 48 с.
8. Сільське господарство України 2015: стат. зб. Київ: Держ. служба статистики України, 2016. 360 с.
9. Федоров М. М. Особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Економіка АПК*. 2007. № 5. С. 73–78.
10. Хвесик М. А., Голян В. А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія. Київ: Кондор, 2007. 480 с.
11. Український клуб аграрного бізнесу. URL: <http://ucab.ua/ua>
12. LATIFUNDIST.com – головний сайт про агробізнес. URL: <https://latifundist.com/>

References

1. Volkov, S. N. Zemleustroistvo za rubezhom [Land management abroad]. *guz.ru*. Retrieved from www.guz.ru/media/file/rekdoc/9.doc [in Russian].
2. Zahurskyi, O. M. (2008) Derzhavne rehuliuвання rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia [State regulation of market circulation of agricultural land]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*, 12, 100–106 [in Ukrainian].
3. Zemelnyi kodeks Ukrainy [The Land Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].
4. Zemelni reformy v zarubizhnykh krainakh [Land reforms in foreign countries]. *refer.org.ua*. Retrieved from <http://refer.org.ua> [in Ukrainian].
5. Lapa, V., Lyssytsya, A., Polyvodskyi, A., Fedorchenko, M., Feofylov, S. & Yanov, A. (2007). *Ukrayna: Ahrokhodynny u perspektyvy rynka zemly* [Ukraine: agriholdings and prospects of the land market.]. *Ukraynskaja agrarna konfederacyja, Ukragrokonsalt – Ukrainian Agrarian Confederation, Ukragroconsult*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Martyn, A. H. (2011). *Rehuliuвання rynku zemel v Ukraini* [Regulation of land market in Ukraine]. Kyiv: AhrarMediaHrup [in Ukrainian].
7. Novakovskiy, L. Ya. (Eds.). (2015). *Natsionalna dopovid shchodo zavershennia zemelnoi reformy* [National report on the completion of land reform]. Kyiv: Ahrar. nauka [in Ukrainian].
8. *Silске hospodarstvo Ukrainy 2015: statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine 2015: Statistical Yearbook]. (2016). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
9. Fedorov, M. M. (2007). *Osoblyvosti formuvannia rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini* [Features of the formation of the market of agricultural land in Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*, 5, 73–78 [in Ukrainian].
10. Khvesyk, M. A., & Holian, V. A. (2007). *Instytutsionalna model pryrodokorystuvannia v umovakh hlobalnykh vyklykiv* [Institutional model of nature management in the context of global challenges]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
11. *Ukrainskyi klub ahrarnoho biznesu* [Ukrainian Agribusiness Club]. *ucab.ua*. Retrieved from <http://ucab.ua/ua> [in Ukrainian].
12. LATIFUNDIST.com – holovnyi sait pro ahrobyznes [LATIFUNDIST.com main site about agribusiness]. *latifundist.com*. Retrieved from <https://latifundist.com/>

Стаття надійшла до редакції 05.09.2018 р.